

VZNIKLA ANALYTICKÁ FILOZOFIA?

Marián ZOUHAR

(Čitateľov, ktorí krúčia hlavou nad názvom článku, by som rád ubezpečil, že nepochybujem o existencii a vzniku analytickej filozofie. Voľbu tohto názvu pochopia neskôr, keď si prečítajú koniec. Zdá sa totiž, že medzi nami sú niektorí, ktorí o tom musia pochybovať na základe svojej argumentácie.)

V minulom čísle časopisu *Organon F* Ladislav Kvasz publikoval článok [1], v ktorom ponúkol svoju predstavu o niektorých témach, ktoré formuloval v priamej konfrontácii s mojou staťou [2]. Rád by som na niektoré jeho myšlienky reagoval. Popri zaujímavých a originálnych myšlienkach sa však Kvasz dopustil aj niektorých nekorektností v tom, že mi pripísal tvrdenia, ktoré som v pôvodnom článku nenapísal: chcel by som to uviesť na pravú mieru (dúfam, že čitateľ nenadobudne dojem, že pri písaní tejto odpovede udieralo do klávesnice nejaké márnivé a malicherné ego). Ďalej by som chcel poukázať aj na niektoré nezrovnalosti (miestami dokonca kontradikcie) a omyly v Kvaszovej štúdii [1].

Najprv začnem zhrnutím relevantných téz z eseje [2], ktorá vyšla v časopise *Filozofia*. Uvažoval som v nej o tom, aké faktory mohli mať najzásadnejší vplyv na vznik analytickej filozofie. Domnievam sa, že ich treba hľadať aj vo vzdialenejšej minulosti, nielen v udalostiach, ktoré priamo predchádzali vzniku analytickej filozofie na prelome 19. a 20. storočia. Zdalo sa mi prijateľné, že spomedzi všetkých faktorov mali najvýznamnejší dopad tri či štyri: vznik modernej fyziky explicitne využívajúcej matematický aparát, epistemologický obrat vo filozofii, vznik modernej formálnej logiky v polovici 19. storočia, s ktorým neskôr začal úzko súvisieť tzv. jazykový obrat vo filozofii. Prerok modernej fyziky do systému poznania spôsobil, že filozofia utrpela vážnu ujmu v tom, že prišla o jednu z najvýznamnejších oblastí jej pôsobenia: ukázalo sa, že ak fyziku nebudú robiť filozofi (ako filozofi, nie filozofi ako fyzici), dosiahne omnoho lepšie výsledky. Fyzika bola od Aristotelových čias významnou súčasťou filozofie a zrazu filozofia musela zaplniť prázdny priestor, ktorý vznikol niekedy v šestnástom až sedemnástom storočí. V tomto kontexte zohral dôležitú úlohu epistemologický obrat vo filozofii; filozofi sa začali zaujímať o otázku zdôvodnenia poznania, okrem iného aj zdôvodnenia fyzikálneho poznania. Vymysleli tak poznávajúci subjekt, čím ale zároveň vypustili z fľaše džina subjektivismu. Témou dňa sa stala otázka, ako prekonať subjektivismus a zároveň vysvetliť možnosť (fyzikálneho) poznania. Po niekoľkých storočiach márneho hľadania, striedavého upadania do pesimizmu a optimistického preberania sa napokon filozofi zistili, že potrebný objektívny faktor prekonávajúci subjektívnosť poznania je verejný jazyk. Analýza verejného jazyka mohla poukázať na to, že s poznaním súvisia intersubjektívne konceptuálne štruktúry petrifikované vo verejnom jazyku. Džin subjektivismu bol teda zahnaný späť do fľaše a Wittgensteinov argument o nemožnosti privátneho jazyka túto fľašu

napokon aj uzavrel. Prirrodzene, bez modernej formálnej logiky by sa asi obrat k jazyku neodohral.

Poznamenávam, že hoci som to v spomínanej stati explicitne neuvádzal (no z argumentácie je to zrejme), predstavoval som v nej analytickú filozofiu ako efektívny nástroj prekonania subjektivistckej hrozby vo filozofii. Prirrodzene, to je len jeden z mnohých spôsobov, ako analytickú filozofiu chápať. V tejto súvislosti je však dôležité, že aj medzi možnými determinantmi vzniku analytickej filozofie som vyhl'adával predovšetkým tie, ktoré by vysvetlili jej antisubjektivistický potenciál. V iných súvislostiach by sa do popredia nepochybne dostali iné faktory. Zároveň uznávam, že ten, kto nechápe analytickú filozofiu ako smer, ktorý prekonáva subjektivismus, sotva bude súhlasiť s mojou argumentáciou v uvedenej stati.

To je zhrnutie základných téz state, podrobnosti tu nebudem rozvádzať, ale prejdem k diskusi o niektorých Kvaszových názoroch

Kvasz píše: „Cieľom článku je osvetliť niektoré historické okolnosti vzniku analytickej filozofie“ ([1], 32). Obávam sa však, že tento cieľ nenaplnil, lebo vzápätí sa po dvoch odsekoch koketovana s analytickou filozofiou a otázkou jej vzniku púšťa do celkom inej témy. To by, prirrodzene, neprekážalo (sám som to do istej miery urobil v stati [2]), keby objasnil, ako jeho ďalšie úvahy súvisia so vznikom analytickej filozofie. Kvasz prevažne hovorí o modernej fyzike a epistemologickom obrate, ale ani slovom nenaznačil, čo tým chcel dosiahnuť. Ako obraz vzniku modernej fyziky súvisí so vznikom analytickej filozofie? Žiaľ, táto otázka zostáva nateraz iba rečníckou. V poslednej vete prvého odseku síce naznačuje, že analytická filozofia prekonala subjektivismus, do ktorého upadla novoveká filozofia, ale musím sa opýtať, ako sa to analytickej filozofii podarilo. V pôvodnej stati som ponúkol odpoveď, že za tým stojí obrat k jazyku. Lenže problém je v tom, že Kvasz túto odpoveď doslova zosmiešnil v závere svojej state (k tomu sa ešte vrátim). Preto stratil akékoľvek spojenie medzi odstránením subjektivismu a analytickou filozofiou. To je prvý veľký otáznik nad Kvaszovou staťou.

S Kvaszom sa zhodneme v tom, že významnú úlohu pri vzniku analytickej filozofie zohral vznik modernej fyziky, a to aj napriek tomu, že bežne sa tento faktor ignoruje. Druhým veľkým otáznikom však je, ako si to Kvasz predstavuje, v čom väzí táto súvislosť? Celá jeho diskusia o fyzike neobsahuje ani náznak jej vplyvu na analytickú filozofiu. Moja predstava spočíva zhruba v tom, že moderná fyzika pôsobila nepriamo, tým, že nútila filozofov hľadať nové pole pôsobnosti, keď im veda zobrala fyzikálne špekulácie. U Kvasza však nevidím ani priamy, ani nepriamy vplyv. (Preto sa neviem ubrániť rozpakom nad tým, o čom vlastne Kvasz píše, keď avizuje, že ho zaujímajú „niektoré historické okolnosti vzniku analytickej filozofie“.)

Zásadnú kritiku Kvasz adresuje môjmu výkladu vzniku modernej fyziky. Opiera sa pritom o fundované znalosti z dejín vedy. Rád konštatujem, že ma jeho výklad poučil a že s ním súhlasím vo viacerých tvrdeniach. Zároveň sa však obávam, že mi nie je jasné, s ktorým Zouharom polemizuje, pretože ak polemizuje so mnou, snaží sa mi pripísať niektoré tvrdenia, pod ktoré by som sa nepodpísal.

Aby som niečím začal, Kvaszovi sa nepáči moje používanie termínu „filozofická fyzika“. Tvrdí, že tento výraz „nesie v sebe silný hodnotiaci aspekt“ ([1], 33, po-

známka). Zrejme sa mi snaží pripísať názor, že filozofickú fyziku považujem za niečo menejcenné, že ju hodnotím negatívne. To je omyl. Fyzika bola dlho súčasťou filozofie a týmto termínom mám na mysli práve túto fyziku, fyziku ako jednu z filozofických disciplín; nič viac a nič menej. Má byť konštatovanie historického faktu hodnotením? Filozofickú fyziku rozvíjali filozofi ako filozofi a ako súčasť filozofie.

Ďalej Kvasz naznačuje, že podľa mňa vznik modernej fyziky mal čisto empirické motívy ([1], 35). Z čoho to usúdil? Bol som vo veľkých rozpakoch, keď som spätne listoval v stati [2] a hľadal som takéto odsúdeniahodné miesto. Domnievam sa, že to Kvasz odvodil z citátu, ktorý uvádza na s. 33; to chce však istú dávku fantázie a schopnosti fabulovať, pretože tam hovorím iba o tom, že moderná fyzika na rozdiel od filozofickej fyziky *využíva* empirické metódy. Nemyslím si, že by niečo také ako matematizovaná fyzika mohla vzniknúť iba na základe nejakých pozorovaní. Tento aspekt považujem za dôležitý, lebo Kvasz mu venuje značnú pozornosť a je preňho prostriedkom na to, aby odsúdil pohľad filozofov na vedu, ktorí podľa neho nechápu jej fungovanie. Nechcem teraz obhajovať britskú empiristickú tradíciu, na ktorú predovšetkým Kvasz mieri prstom, ale egoisticky sa pokúsim obrániť len seba. Súhlasím s popperovcami, že indukcia nie je princípom, ako objavovať vedecké teórie. Teórie sú iba akési „výstrely do tmy“, ktoré vedci formulujú v nádeji, že budú správne (to, prirodzene, neodporuje predstave, že predchádzajúca skúsenosť mohla byť inšpiráciou pri formulácii teórie, ale odporuje to iba tomu, že teória bola *odvodená* z predchádzajúcej skúsenosti). Z teórie (hypotézy) sa potom odvodzujú singulárne predikcie, ktoré sa testujú. Tu a iba tu má miesto empiria vo vedeckom poznaní. To isté platí aj vo fyzike. Fyzikálne teórie môžeme považovať za špekulácie (v dobrom zmysle slova), ktoré sú následne testované empirickými metódami. Empirický charakter fyziky nemá vysvetliť jej vznik a pôvod.

Najdôležitejší bod Kvaszovej kritiky spočíva v tom, akú úlohu pripisuje filozofickej fyzike pri vzniku modernej fyziky. V pôvodnej stati som načrtol predstavu, že v istej fáze začali ľudia pristupovať k fyzikálnym problémom nie ako filozofi, ale ako fyzici, teda vedci využívajúci predovšetkým matematický aparát. Moderná fyzika teda podľa mňa nevznikla z filozofickej fyziky, ale sa vynárala popri nej a istú dobu aj vedľa seba koexistovali; oba „druhy“ fyziky riešili tie isté otázky, len inými nástrojmi. Ak správne rozumiem Kvaszovým úvahám na s. 34–35 a 38–39, jeho predstava je nasledovná: moderná fyzika vznikala transformáciou filozofickej fyziky, no už od čias Babylončanov a Asýrčanov existuje určitá empirická tradícia, ktorá sa venuje zaznamenávaniu pozorovaní a hľadaniu korelácií medzi javmi; zozbieraný empirický materiál sa časom mohol začleňovať do modernej fyziky, ale rozhodne v tom nemožno hľadať jej pravý pôvod (Kvasz si zrejme myslí, že podľa mňa moderná fyzika vznikla práve z tejto empirickej tradície; omyl!). Chcel by som tu rozlíšiť dve veci, ktoré sú z môjho pohľadu nanajvýš dôležité a naznačil som ich aj v pôvodnej stati, ale Kvasz to zrejme ignoruje: skutočný vývoj a ideový vývoj. Ako naznačuje aj citát, ktorý Kvasz uvádza na s. 35, v stati [2] mi nejde o zaznamenanie skutočného priebehu vzniku modernej fyziky. Išlo mi skôr o rozdiel v ideovej báze medzi modernou a filozofickou fyzikou. Ak sa preukáže, že skutočná história je iná, nebudem namietat, pretože to nijako neohrozí moju tézu o ideovej rozdielnosti. Aby sa však

Kvaszova verzia potvrdila, treba ukázať, ako sa filozofická fyzika menila na modernú fyziku, a na to treba zase preukázať, ako filozofická fyzika začala pracovať s kvantitatívnymi postupmi a údajmi, postupne eliminovala nepodložené špekulácie a v neposlednom rade sa začala matematizovať, teda využívať matematický aparát a axiomatizáciu. Nehovorím, že sa to všetko nestalo, len naznačujem, že na moje účely je to irelevantné. Mimochodom, práve v matematizácii vidím najväčší problém, pretože to je najvýznamnejší faktor odlišujúci filozofickú a modernú fyziku. Explicitne to konštatujem aj v pôvodnej stati, ale Kvasz sa tomu obozretne vyhýba (súhlasí s tým alebo by to narušilo jeho koncepciu vzniku modernej fyziky?). Kvasz sa pokúša prezentovať vývoj fyziky ako kontinuálny proces. Pre mňa je skôr dôležité to, že v istej fáze už nemohli úspešne rozvíjať fyziku filozofii (nemám tým na mysli to, že človek, ktorý je filozof, nemohol byť fyzikom, ale skôr myslím to, že fyzika sa nedala pestovať ako filozofická disciplína). A či už v tom budeme vidieť jeden kontinuálny proces alebo dva oddelené procesy (ktoré istú dobu mohli vedľa seba koexistovať), je jedno. V každom prípade však platí (a to je historický fakt), že od istej fázy už medzi filozofmi nenájdeme fyzikov (t. j. ľudí, ktorí by fyziku chápali ako filozofickú disciplínu), ale nájdeme medzi nimi nanajvýš ľudí, ktorí sa zaoberali fyzikálnym poznaním (čo je v kompetencii epistemológie, teda filozofickej disciplíny). Ešte raz však opakujem: to neznamená, že nemohli existovať filozofi, ktorí zároveň boli fyzikmi, teda ľuďmi, ktorí popri filozofii robili aj fyziku (stačí spomenúť napríklad Macha; alebo možno spomenúť fyzikov, ktorí sem-tam podľahli filozofickým náladám, napríklad Poincaré). V každom prípade však oceňujem Kvaszov príspevok k tejto téme, lebo poukazuje na zaujímavé historické súvislosti. Len ho odmietam chápať ako korekciu mojich názorov (ide o názory, ktoré mi Kvasz podsúva a ktoré som sa dozvedel až pri čítaní jeho článku).

Jednou z kľúčových postáv vývinu fyziky bol podľa Kvasza Descartes. Na s. 35 Kvasz ukazuje, že Newton formuloval svoju fyzikálnu teóriu v priamej konfrontácii s Descartovou fyzikou. Iste, to nepopieram. Takisto Kvasz naznačuje, ak mu správne rozumiem, že Descartes mal veľký podiel na prechode od filozofickej fyziky k modernej fyzike. Aj s tým súhlasím. Kvasz podáva túto úvahu tak, akoby sa tým dokazovalo, že filozofická aj moderná fyzika sú len fázami jednej fyziky, nie dvoma odlišnými prístupmi. S tým môžem podmienene súhlasiť, ale – ako som už uviedol – pre moju úvahu to nehrá žiadnu úlohu. Skôr ma zarazila iná vec: na s. 33 Kvasz tvrdí, že podľa mňa je filozofická fyzika „dielo starých gréckych filozofov, predovšetkým Aristotela“ (nechcem byť malicherný, ale v pôvodnom článku som medzi výrazy „dielo“ a „starých gréckych filozofov“ dal dôležité slovo „prevažne“. čo Kvaszovi asi uniklo), ale zároveň medzi filozofických fyzikov zaradí aj Descarta. Tu som bol trochu zmätený: ak Kvasz chcel pripísať toto zaradenie Descarta mne, tak si odporuje, keď tvrdí, že budovanie filozofickej fyziky pripisujem starým Grékom. Ak to však chce tvrdiť, potom sa pýtam, na základe čoho k tomu pristupuje. Veď v pôvodnom článku som Descarta nezaradil ani medzi filozofických, ani medzi moderných filozofov (keby som mohol vyjadriť svoj názor, skôr by som ho zaradil do druhej skupiny, pretože pracuje – ako uvádza Kvasz – s pojmom vedeckého zákona; nesúhlasil by som teda celkom s tým, že Descartes je filozofický fyzik; bol síce aj filozof, ale to ešte

neznamená, že bol filozofický fyzik). Na druhej strane, ak Kvasz zaraďuje Descarta medzi filozofických fyzikov iniciatívne sám, tak sa možno pýtať, prečo tak robí a prečo v konečnom dôsledku používa moju klasifikáciu, keď ju odmietať.

Ďalšia dôležitá kapitola Kvaszovej stati je venovaná epistemologickému obratu a jeho dôsledkom. Kvasz tvrdí, že naše názory sa tu rozchádzajú. Nie je mi síce celkom jasné, v čom sa rozchádzajú, ale ako som postrehol, tak asi v hodnotení tejto kapitoly dejín filozofie. Kvasz je pomerne radikálny a priamo hovorí o „úpadku filozofie na úroveň reflexie egyptskej a babylonskej vedy“ ([1], 38). V hodnotení som bol zdržanlivejší. Kvasz zrejme hodnotí toto obdobie z pohľadu vedy a vedca, kým ja som sa pokúšal o prístup z pohľadu filozofie a filozofa (ako inak som to mal robiť, keď mi išlo o zmapovanie podmienok pôsobiacich pri vzniku nejakého *filozofického* smeru?). Je, samozrejme, vecou povolanejších odborníkov, aby zhodnotili, či ide alebo nejde o úpadok, ale to opäť bolo irelevantné pre moje úvahy o vzniku analytickej filozofie. Prekvapilo ma však toto konštatovanie: „Vynechaním Descartovej fyziky Zouhar stratil ohnivko, ktoré spája formovanie novovekej fyziky s epistemologickým obratom vo filozofii“ ([1], 36). Tu mám opäť dojem, že Kvasz polemizuje s nejakým iným Zouharom, nie so mnou. Načo mi je, preboha, hľadanie ohnivka, „ktoré spája formovanie novovekej fyziky s epistemologickým obratom vo filozofii“? Opäť opakujem, v článku som uvažoval o determinantoch vzniku analytickej filozofie, nie o vzniku modernej fyziky ani o vzniku novovekej filozofie. Práve tým, že Kvasz hľadá problémy tam, kde nie sú, celkom „stratil ohnivko, ktoré spája formovanie novovekej fyziky“ so vznikom analytickej filozofie. Aby som však nebol nespravodlivý: Kvaszova úvaha je podnetná a zaujímavá, no ako námieta je irelevantná.

Najväčšie prekvapenie – a, priznám sa, aj pobavenie – sa pre mňa skrývalo v poslednej kapitole Kvaszovej state, kde (okrem iného) hodnotí jazykový obrat vo filozofii. Nie som si celkom istý, či si Kvasz uvedomuje, čo je jazykový obrat, lebo jeho formulácia, ktorú nižšie citujem, vzbudzuje dojem, že celkom nepochopil túto dôležitú fázu vývoja filozofie. Ideu jazykového obratu preto trochu rozvediem. Jazykový obrat vo filozofii znamená (zjednodušene povedané) asi to, že filozofi sa pokúšajú riešiť (a čiastočne aj odstrániť) filozofické problémy analýzou jazyka. Keď si položíme napríklad otázku, čo existuje, podľa filozofov rešpektujúcich jazykový obrat na ňu môžeme najlepšie odpovedať tak, že budeme analyzovať, ktoré výrazy v našom jazyku slúžia na označovanie vecí, a o týchto veciach potom môžeme vyhlásiť, že existujú, resp. že nás k ich existencii zaväzuje jazyk, ktorý používame. Keď zase chceme poznať, čo je dobré (v tom zmysle, v akom sa tým zaoberá etika), analyzujeme naše používanie výrazu „dobrý“. Atď. Obrat k jazyku je teda istý metodologický obrat vo filozofii. Ako však sa možno dočítať u Kvasza, on pokladá jazykový obrat za akýsi *objav* (!?) jazyka. Aby som sa nedopustil interpretačnej chyby, radšej odcitujem jeho slová: „Zouhar vidí východisko zo *subjektivistckej pasce* [...] v jazykovom obrate [...] a jazyk považuje za nástroj na prekonanie hrozby, ktorá visela nad filozofiou od Descarta. Jazyk však mali už starí Babylončania! Možno si predstaviť klinopisnú tabuľku, na ktorej by bol vyložený Wittgensteinov argument o nemožnosti súkromného jazyka“ ([1], 39–40). Tu sa odvážim tvrdiť, že Kvasz vôbec nepochopil moje poznámky o jazykovom obrate. Ani vo sne ma nenapadlo, že by sa

obrat k jazyku mohol chápať ako vynájdenie jazyka Úlohu, akú podľa mňa zohral obrat k jazyku v prekonávaní subjektivismu, a tým aj etablovaní sa analytickej filozofie, tu nebudem rozvíjať; čitateľ ju nájde v stati [2] Chcem len podčiarknuť, že išlo o významný moment, ktorý *priamo* ovplyvnil vznik analytickej filozofie (bez neho by analytická filozofia určite neexistovala).

Na záver si dovoľím uviesť jednu poznámku, ktorú nemyslím až tak celkom vážne, aj keď sa o nej dá zmysluplne uvažovať. Keď Kvasz odmieta (alebo zosmiešňuje a bagatelizuje?) jazykový obrat, popiera tým zjavne aj skutočnosť, že analytická filozofia vôbec vznikla. A o to záhadnejšie pre mňa je, prečo v názve svojho článku čitateľovi predhodí lákavú návnadu, že sa bude zaoberať vznikom analytickej filozofie. Ak analytická filozofia podľa neho neexistuje a zároveň chce o nej písať, potom mi z toho vyplýva, že chce písať o ničom. Alebo sa azda mýlim? Potom sú ale otvorené otázky. Ako chápe Kvasz analytickú filozofiu? Ktoré faktory stáli podľa neho pri jej vzniku? O týchto témach sa v Kvaszovej štúdiu nič nedočítame a keďže sa stratilo akékoľvek spojenie vývinu fyziky a novovekej filozofie so vznikom analytickej filozofie, musím iba parafrázovať poslednú vetu jeho článku. Na Kvaszovom texte badať *zreteľné* stopy „levitovania vo filozofickom prázdne“.

LITERATÚRA

- [1] KVASZ, L. (2004): K niektorým aspektom vzniku analytickej filozofie. **Organon F** 11, č. 1, 32–41.
- [2] ZOUHAR, M. (2003). Prečo vznikla analytická filozofia? **Filozofia** 58, č. 4, 259–271.